

A DÖNTÉSI TEREK ELMÉLETÉNEK ÉS A KÖNYVVIZSGÁLATI DÖNTÉSEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

I. BEVEZETÉS A DÖNTÉSI TEREK ELMÉLETÉHEZ

A döntéshozatal* és következményeinek mérlegelése fontos része életünknek. A képesség arra, hogy a döntéseinket és annak következményeit mérlegelni tudjuk több tényező hatására alakul ki. Ezek közül a tényezők közül biztosan meghatározó jellegűek azok az elemek, amelyek egyrészt a magukból az emberekből, mint élőlényt jellemző egyénekből következnek, másrészt viszont az egyén nem önmagában álló, hanem közösségekben, családban, társadalomban, kapcsolatokkal rendelkező, társas lény.

Az egyes tudományágak képviselőit - ne csak a társadalomtudományok reprezentánsaira gondoljunk - régóta izgatják az emberi kapcsolatok kialakulásának és főleg a közösségek működésének kérdései. A kutatások középpontjába helyezkednek el azok a kérdések, amelyek az emberek döntéseit vizsgálják a döntéseket befolyásoló tényezők befolyásoló hatásait elemezve. Különösen nagy érdeklődést tapasztalhatunk azokkal a kérdésekkel kapcsolatban, amelyek a rövid és hosszútávú döntéseket illeti. Annak a vizsgálata, milyen hatással vannak az egyén döntéseire a társadalmi meghatározottságú feltételek, mennyire és milyen hatásai vannak a döntésekre a kisebb mikrokörnyezetnek, a családnak, vagy mennyire befolyásolja döntéseinket a tanulás, a képzés, a kulturális közeg, a tapasztalatok és a döntéshozatali minták.

A fentiek megvilágításához nem tekinthetünk el attól, hogy az emberi történelem fejlődésének néhány figyelemre méltó aspektusát meg ne említsük - a teljesség igénye nélkül.

Az ember kialakulásának kutatása is figyelemre méltó eredményekre vezetett témánk szempontjából. Ezek közé tartozik az emberi elme fejlődésének kutatása, mert ez összefüggést mutat az emberi agy méretének növekedése, valamint az ember természetes közös őseitől való elkülönülése között és az ember, mint faj kialakulásával. Az emberi agy fejlődésének kutatása során szerzett eredmények rávezették az ezzel foglalkozókat arra, hogy a több millió éves fejlődés során nem csak tömegében növekedett az emberi agy, hanem jelentős funkcionális, szerkezeti átalakulás is történt az év milliók alatt, amely elvezetett a jelenlegi állapotunk eléréséhez.

Kimutatták a kutatók, hogy a főemlősök esetében közvetlen kapcsolat áll fenn a közös őscsoporttól való elkülönülés és az agykéreg (a neokortex) nagysága között. Arra is rámutattak, hogy a társadalmi csoportokban való élés érdekes módon megnöveli az egyén szükségletét arra, hogy a közösségen belüli érdekeinek érvényesítési lehetőségét keresse azzal, hogy másokkal együttműködve vagy éppen manipulatív módon szerezzen érvényt akaratának. Ezt a képességet Macchiavelli-jellegű intelligenciának nevezték el.

A közösségekben való élés fő meghatározója - leglényegesebb eleme - az egyének azon képessége, hogy együtt tevékenykedjenek, mint csoport, közösség. E tevékenységük eredménye és annak közös felhasználása, vagy eredményének együttes cseréjével más értékes dolgokra tehetnek szert.

Kimutatták, hogy a táplálékul szolgáló hús - tehát az élelem - rendkívül magasra értékelődik ezekben a korai közösségekben - az emberi vadászó, gyűjtögető korai társadalmakban - de még a csimpánzoknál is tapasztalhatunk hasonlót. Részben azért van így, mert a húsnak, mint a vadászat eredményének a birtoklása felhatalmazza annak birtoklóját, hogy előnyöket kapjon más csoportba tartozó hímeiktől, ugyanakkor szexuális megkülönböztetést érjen el a nőstényeknél is. Vagyis az ilyen, a közösség számára nagyon értékes a természettől elsajátított javak birtoklása, amely hatalmat és státust teremt.

-----
*A tanulmányban a döntés említésekor minden esetben döntéshozatalt értünk akkor is, ha ezt külön nem említenénk.

Különös érdeklődés övezi az egyéni és közösségi döntések meghozatalának körülményeire vonatkozó kutatásokat. A döntésemletről foglalkozók már régóta kutatják azt is, hogy az egyén rendelkezésére álló információk, mások véleménye, tanácsa, magatartásának mintája mekkora befolyást gyakorol a döntést hozó egyénre. A döntés jellegétől függetlenül - legyen az magánjellegű, vagy közösségre is befolyást gyakorló döntésről legyen szó - az érdeklődés homlokterébe kerülő hatásoknak, következményeinek mérlegelésével összefüggő várakozások, vagy következmények mérlegelésének igénye a kutatások és vizsgálatok egyik fő területévé vált. Ebből az aspektusból annak az eltérésnek a kérdése is említésre méltó, amely a döntés meghozatalakor a lehetséges eredményre vonatkozó várakozások és a döntés után realizálódó végeredmény között jelenik meg.

A humán (emberi) vonal fejlődésében, miért volt ilyen fantasztikusan felerősített az a szelekció, amely jobb és nagyobb agyakat hozott létre a fejlődés során, míg más fajknál ez nem következett be, továbbra is nyitott kérdés. Más szóval, hogy az emberi agynak a mai napig történt fejlődése, miért volt és még ma is folyamatosan miért egy különleges jelenség, manapság még nem lehet pontosan megmondani. A válaszok ezekre a nagyon fontos kérdésre nemcsak a biológiai tudományoktól, hanem valószínűleg a társadalomtudományoktól is várható lesz.

A közösségi lét minden területén döntéseket kell hozni, mivel ez a feltétele annak az együttműködésnek, amely megteremti a társadalmi létalapot. A döntésemletről tudományának a kialakulása és fejlődése, a döntésekről való gondolkodás egykorú az emberiség történetével. Ez egyrészt az együttéléssel összefüggő egyéni tapasztalatokon, másrészt a régmúlt természeti környezet viszonyosságainak túlélését biztosító társadalmi együttműködés kényszerének tapasztalatán alapul. A döntésekkel kapcsolatos elméleti kérdésekre adandó válaszok megértésének érdekében a történeti események rövid áttekintése további segítséget adhat. Bár a történelem előtti időkből származó emlékek - sem írottak, sem tárgyiak - nem nagyon lelhetőek fel. Az egyes tudományágak közül az archeológia, az antropológia, a paleoneurológia foglalkozik leginkább a régmúlt ilyen irányú kutatásával.

A korai társadalom kutatásának addigi eredményei alapján feltételezésekkel élhetünk csupán, mivel bizonyítékok - mint említettük - nem nagyon állnak rendelkezésre. Az akkori emberek közösségeinek működéséről konkrétumokat nem tudunk, de az biztosan állítható, hogy a közösségek tagjainak együttműködése nagy szerepet játszott abban, hogy az emberiség fennmaradt és létezik azok után is, hogy felmérhetetlen sok viszonyosságot kellett túljelünk és ehhez a túléléshez arra volt szükség, hogy döntés születhessen minden akkori kritikusnak minősülő helyzetben.

A közösségi és az egyéni tapasztalatok hatással voltak arra, hogy az egyes emberek - bár mai szemmel rövid ideig éltek - mégis gyarapították a közösség tudását azokkal az ismeretekkel, amelyek a döntéseikhez kapcsolódtak. Az egyéni tudás és tapasztalat, valamint annak beépülése az akkori társadalmi környezetet alkotó közösségi tudatba és ezeknek a tapasztalatoknak a közösségi öröklődése hosszú nemzedékeken keresztül volt a záloga a túlélésnek. A természet javainak elsajátításával összefüggő tapasztalatok átadásán alapuló a közösségi lét kialakításának fontos tényezője volt a nemzedéken átívelő ismeretátadás. Az első nemzedékek társadalmi létezésének és az egyéni tapasztalatok átörökítésének eredménye vezette az emberek kis csoportjait az eszközhasználathoz, a munkamegosztáshoz, aztán a megélhetés biztonságának megteremtésén keresztül a természeti javak elsajátításának egyre hatékonyabbá tételéhez.

Ez a folyamat biztosította azt, hogy az együttműködésre vonatkozó döntések sorozatának eredményként eljut a közösségek együttese a mezopotámiai társadalom létrehozásához, kiépítéséhez, működtetéséhez, amely több ezer éven át biztosította e korai társadalmak fenntartását, a kis közösségek hatékony munkamegosztásával a lélekszám növekedését. A szükségleteket meghaladó, fogyasztáson felüli többletermékek előállítására tovább növelte biztonságát.

Ezekben a korai társadalmakban is döntéseket hozhattak a cseréről, ajándékozásról, vagy némely esetben más közösségek által előállított többletek elvételéről. Döntöttek minden olyan kérdésben,

amely mind egyénileg, mind a közösségi lét szempontjából fontosnak volt ítélni. A társadalom berendezkedését és az adott társadalom tagjának döntéseit – mind az egyénre, mind a közösségre vonatkozóan - alapvetően az a tapasztalat is befolyásolta, amelyek felhalmozódtak és ezeket átadták a generációk egymásnak a közösség határain belül.

Az archeológiával foglalkozók nagyon sok olyan emléket találtak, tártak fel az ásatások során, amelyek egy jól szervezett társadalmi berendezkedésről tudósítanak, amelyben szabályok, kötelezettségek, követelmények egymásra épülése biztosította a működést. Megfogalmazták a közösségnek a tagjával és a tag közösséggel szembeni elsődlegesen a biztonságának megteremtésével összefüggő elvárásokat. Gondoljunk csak Hammurapi törvényeire (ie.1810 - 1750), vagy azokra az égetett cseréplapokra, amelyek a közösségi kötelezettségeket rögzítették, vagy említhetjük az ásatások során feltárt szobrokat, a kulturális emlékeket, melyek a társadalmi berendezkedés kezdeteit jelentik. Mindez a közösségi munkamegosztáson alapuló közösségi döntéseknek köszönhető.

A döntések és az ezzel foglalkozó különböző tudományágak örök kérdése, hogyan hozható jó és minden feltételt kielégítő döntés; hozható-e egyáltalán ilyen döntés; ha hozható, akkor melyek azok a feltételek, amelyeknek történő megfelelés nagyobb garanciát hordoz a döntés minőségére nézve; vagy a kérdés elméletibb megközelítését vizsgálva, mit is jelent az, hogy valaki egyáltalán döntést hoz. Ezek a kérdések külön-külön is vizsgálhatóak, vannak olyan szakemberek, tudósok, akik egész életüket arra tették fel, hogy ezek közül a kérdések közül egyet-egyét tanulmányozzanak és ennek eredményét közzé tegyék. Nyilvánvalóan a döntések meghozatala szempontjából minden említett kérdés, - mint a dolgozatomban szempontjából lényeges tényező - valamilyen szintű figyelmet érdemelne.

E tanulmányban arra vállalkozom, hogy e kérdéseket meghatározott szempontok szerint rendezzem úgy, hogy új megvilágításba kerüljenek a korábbi ismert és már tanulmányozott befolyásoló keretek és felvetések. Ez pedig annak vizsgálatát is jelenti - a döntési feltételeket tekintve - melyek azok az elemek, amelyek társadalmi körülményekből következnek az egyéni megismerés alapján, és ezekre milyen hatással van a döntések meghozatalának nyilvánossága (transzparencia) , illetve annak zártkörűsége (átláthatatlanság).

Milyen befolyása van a döntésekre a közösség tagjának egyéni tanulása és az a tanulás, amelyet a közösségi tagként elsajátítható közösségi közös tudás gyakorol a döntést hozó egyénre.

Különösen izgalmas kérdéseket vethetnek fel e kérdések szakmánk, a könyvvizsgálói szakma aspektusából, mert a munkánk során nem csak a szakmát gyakorlók hoznak döntéseket, hanem a partnerek is, akik a vállalkozásokat irányítják és/vagy tulajdonolják.

Itt, mindjárt az elején le kell szögezniem, hogy nem lehetséges a könyvtárnyi szakirodalom részletes feldolgozására vállalkozni, minden felemerülő kérdésre kiterjedően választ adni. Az, azonban reális célként fogalmazható meg, hogy néhány új aspektust bemutatva felhívja e tanulmány a figyelmet a születendő döntések feltételeire - az előbbieken említett körülményekre való tekintettel- olyan új szempontokra irányíthatja rá a figyelmet, melyeket mérlegelni, esetleg értékelni kellene/lehetne.

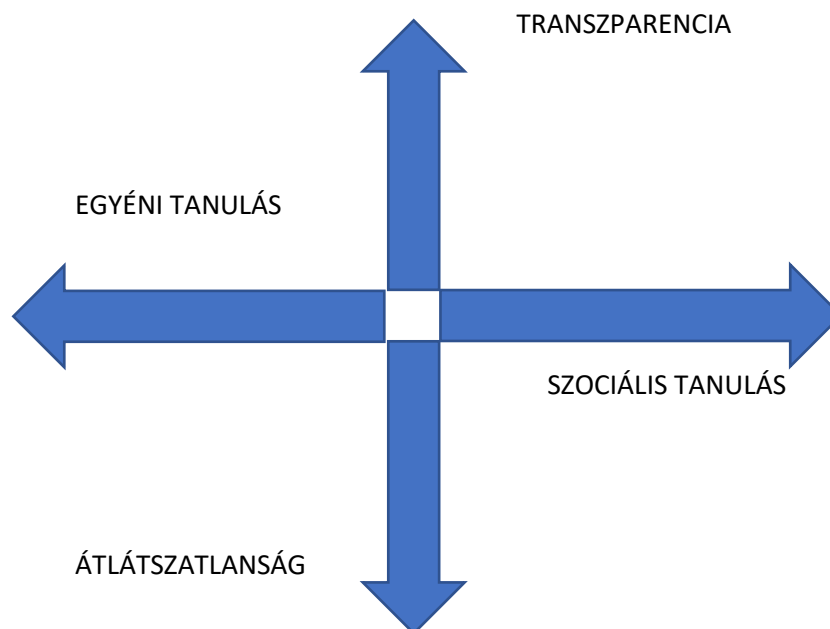
II. A DÖNTÉSI TEREK MODELLJÉNEK KERETEI

A döntések tereinek meghatározásakor – természetesen a modell logikáját követve – a négy égtájnak megfelelő elnevezést követve északnyugati, északkeleti, délkeleti és délnyugati térről tehetünk említést. E terek határait a döntésekre vonatkozó tanulás horizontális és az átláthatóságával összefüggő vertikális lehatárolása jelöli ki. Azért fontos e határok felvázolása, mert ezek egyben éles

választóvonalat is jelentenek a döntések feltételeit tekintve. Az így kialakított döntési tereknek e fő határolók által determinált jellemzői meghatározó sajátossággal rendelkeznek a döntésekkel kapcsolatos vizsgálódásainkra nézve. Az átláthatóság vertikális határa a döntés meghozatalának transzparenciális feltételei szerinti választóvonalat jelenti. A döntések és a következmények észak felé mutató iránya a mindenki számára széleskörben megismerhető döntési feltételek mennyiségi növekedésének iránya is, míg a déli irány az átláthatatlanság növekedésének irányába mutat. Az origótól való távolodás a döntés és következményeinek beláthatóságát, a rendelkezésre álló információk alkalmazási hatékonyságának mértékét, összeségének nagyságát is reprezentálja. A két irány ellentétes, de a középponttól távolodva azonos erősséget mutat mert, az észak felé mutató transzparencia arányosan nő, ugyanakkor a déli irányba történő távolodással az átláthatatlanság ugyan így növekszik.

A DÖNTÉSI TEREK HATÁRAI

1. ÁBRA

Forrás : (1, 74. o.)

A horizontális irányban történő lehatárolás a döntések és hatásainak, következményeinek tanulással kapcsolatos összefüggését mutatja meg. Az origótól nyugat és kelet felé történő haladással egyrészt az egyéni, másrészt a szociális tanulás befolyásoló erejének erősödését prognosztizálhatjuk. A tanulással kapcsolatos határok rámutatnak arra, hogy minél messzebb kerülünk a középponttól annál nagyobb a döntésre és következményeire való hatása. Ez egyrészt jelenti az egyéni képességet is tükröző egyéni tanulásnak, illetve a másik irányba való haladás esetén a társadalmi közösségtől való függést is fokozó, átadásra kerülő olyan ismeretek felhasználásának növekedésére mutat, mely döntő befolyással van a születendő döntésekre.

A döntés következményeinek vizsgálatakor, tehát a vízszintes tengelyen haladva az origó felől nyugat felé az egyéni tanulás jelentősége egyre erősödik és a szociális tanulás súlya viszont csökken, míg a másik irányba- kelet felé - haladaskor a közösségi befolyásoló hatások erősödnek. A függőleges tengelyen az origó felé haladva (északon) a transzparencia egyre gyengül, átlépve az origót az átláthatatlanság befolyása (dél felé haladva) a döntésekre és következményeire arányosan növekszik.

A középponthoz közeleső döntési terekben a hatások egyenlő arányban részesednek, ha úgy tetszik mindegyik hatás 50-50 %-osnak mondható. A döntést hozó szempontjából vizsgálva a döntés végeredményének a kedvező és kedvezőtlen hatásai kiegyenlíthetik egymást. A középpont körül nem lehet előre meghatározni a születendő döntést és annak következményeit sem.

A délkeleti szektorban - a középponthoz közel - az átlátszatlanság összemérve távolabbi helyekkel alacsonyabb ugyan és a szociális tanulás megatározó ereje döntésre és következményeire való hatása is mérsékeltebb. Praktikusán vizsgálva a döntést hozó helyzetét, azt lehet megállapítani, ahogy távolodunk a középponttól úgy erősödik a közösségi közös tapasztalatoknak való kitettség és az átláthatatlanságból eredő következmények erősödő hatása. A dinamikus szemléletet alkalmazva viszont nem lehetséges szeparált vizsgálat, hiszen az összetett irányú kapcsolat hatása rányomja bélyegét a döntésekre és következményeire. Minden döntési szektorban hasonló összefüggést modellezhetünk. A nyugat felé eső két döntési szektorban (délnyugaton és északnyugaton) az egyéni tanuláson alapuló döntés és következményeinek súlya jelentősebb. Az átláthatatlanság középponttól való távoldás miatti növekedése a délnyugati döntési térben annyiban okoz speciális helyzetet, amennyiben a nagyobb hangsúlyt kap az elszigetelt személyiség, az egyéni tapasztalat és gyakorlat. Egyáltalán nem érvényesül ebben a térben a szociális, közösségi tapasztalat felhasználásnak lehetősége a szektor távolabbi vidékein, a transzparenciáról nem is beszélve.

Az északkeleti döntési modellszektorban - a közösségi tanulás terében - a tudás nyilvánossága, a tudás átadásának intézményes rendszere az uralkodó. A középponttól távolodva a modellben – a főleg egyéni tanulás helyébe - a közösségi tanulásra épülő döntési modell erős uralkodóvá válásáról beszélhetünk. Ebben térben a közösségi tudás gyarapításának és felhasználásának erősödése attól függ, hogy a döntést hozó egyén milyen távolságra helyezkedik el a centrumtól.

Szükséges azonban néhány megjegyzést tenni, annak érdekében, hogy világossá váljon a transzparencia és a közösségi tanulás néhány összefüggése. A közösségben az egyénektől származó közösségi tudás - összegyűjtött tapasztalatok ismertté tétele egyben a transzparencia növekedését hozza - a közösségi tanulás tárházát is gyarapítja. A közösség minden tagja közzé és közössé teszi döntéseit és a döntéseinek következményeit.

Ebben a döntési térben a helyes magatartás a transzparencia kiszolgálása az egyén és a közösség részéről is. Ez garanciát nyújt a közösség tagjai számára olyan tapasztalatok, gyakorlat megismerésére, amely nyilvánossá teszi a megszerzett döntések következményeit és azok hatását. Az egyéni tanulás során szerzett tapasztalatok közösségi tudássá válnak. A transzparencia - a közösségi lét miatt - biztosítja a mindenkori, pillanatnyi tudás személyességének egyre inkább mindenki által ismertté és ez által közös tapasztalattá válását.

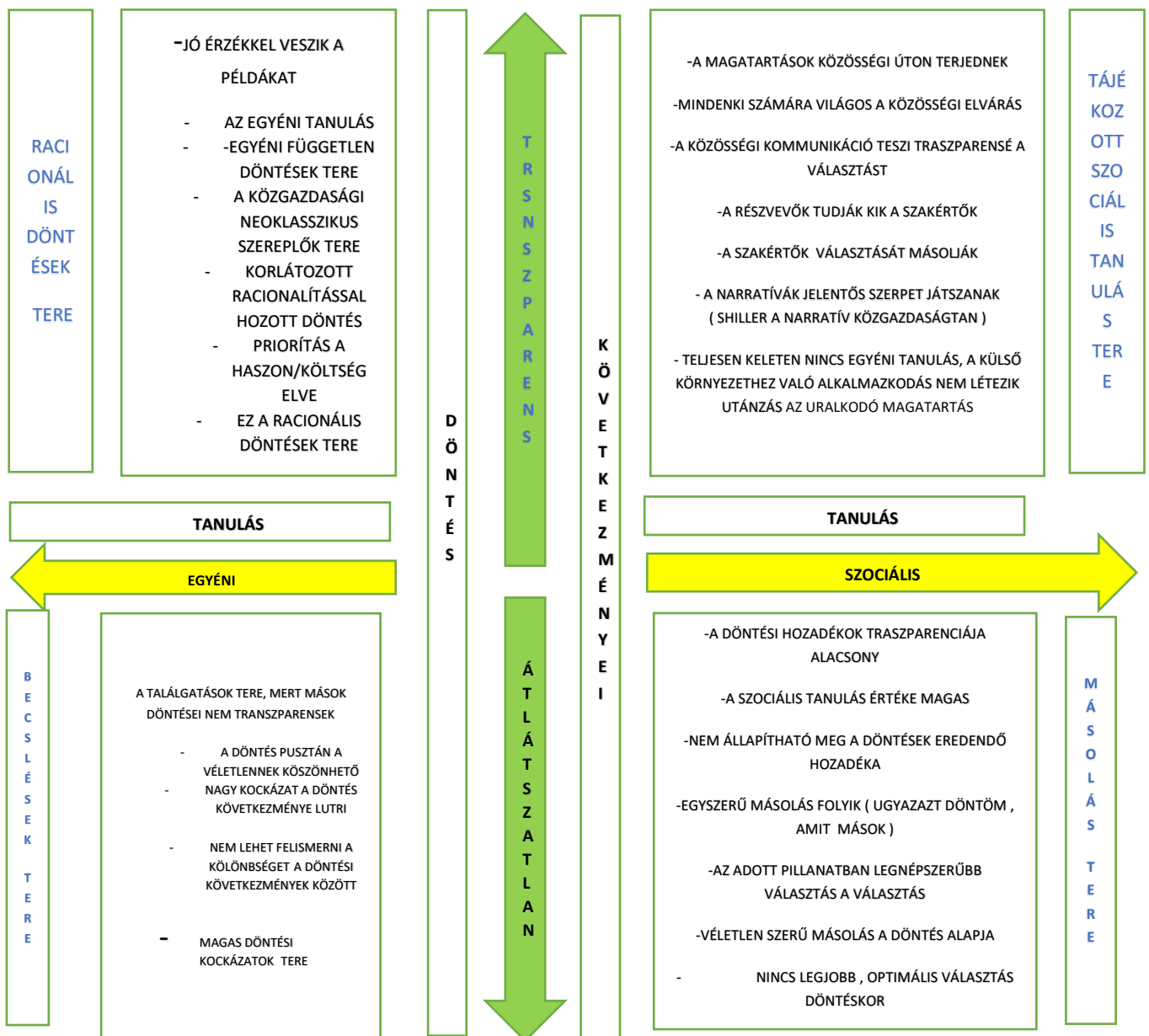
Ebből a szempontból döntő szerepet kap az idő, amely befolyásolja az ismeretek terjedésének gyorsaságát. A tanulás, tanítás, az ismeretek átadásának technológiája, módszerének intézményessé válása transzparenciát erősítő körülmény. A szociális tanulás szerves részét képezi a döntések meghozatalának technológiájával összefüggő alkalmazások gyakorlatára vonatkozó ismeretek megszerzése és átadása a közösség tagjainak.

Az idő, mint a döntési terek modelljében közvetlenül nem szereplő, de kétségkívül jelentős hatású tényező, említésre méltó. Mindenképpen számolni kell azzal, hogy az egyes döntési terekben az időtényező mind a transzparencia-tengelyen, mind a tanulási tengelyen haladva befolyással bír a döntésekre és azok hatásaira, következményeire. A terek centrumhoz közel eső részeiben az idő a döntések meghozatalának szempontjából történő mérlegelése fontos lehet azoknak, akik itt helyezkednek el. Ahogy távolodunk a centrumtól az idő jelentőségének mérlegelése is dinamikusan változhat.

A teljesség igénye nélkül meg kell említenünk, hogy az északnyugati döntési térben a centrumnál minimalizálódik a transzparencia és kisebb az egyéni tanulás és tudás, mint a döntési tér egyéb részében. Távolodva a középponttól a döntések olyan optimális feltételei teremthetnek meg, amelyek sehol más döntési régiókban sem tapasztalhatók. Az előző logikából következően - az idő tényező jelentőséget kiemelve - itt telik el a legrövidebb idő az elhatározás és a döntés között. Itt kerülhet legközelebb egymáshoz - időben - a döntés elvárt következményének és a megvalósult eredményének összevetése. Ezeket a körülményeket figyelembe véve a döntések megfelelő időben, megfelelő információk birtokában, a legnagyobb nyilvánosság mellett születhetnek.

A DÖNTÉSI TEREK MODELLJE
(Saját szerkesztés 1. alapján)

2. ÁBRA

A döntések meghozatalának - minden térben érvényesülő – tényezője a jogi szabályozás. Mindegyik döntési térben a feltételek kialakítását szolgáló jogi keretek megalkotásának technológiája, működése is befolyásolja a közösség tagjainak magatartását. A jogi előírások alkalmazása pedig, meghatározó befolyásoló elem, mert ez a döntési magatartás egyik jelentős befolyásolója minden döntési térben. E tényező sem említett eleme - az időtényezővel együttesen - döntési terek modelljének, mert minden döntéshozó közösségi tag magatartását meghatározó, befolyásoló közösségi elvárást meghatározó tényezőről van szó. Nem tárgya e tanulmánynak annak vizsgálata, hogy a jogszabályalkotás feltételei, körülményei milyenek és az sem, hogy a jogalkotás technológiája milyen módon változhat az egyes döntési terekben. Pedig, mint tudjuk a jogszabályalkotás is döntést jelent, amelynek következményei és hatásuk alapvetően befolyásolhatja a döntést hozókat, vagy a jogszabályokat alkalmazókat. E tárgykör döntési terek modelljében végig gondolható és az biztosan állítható, hogy új szempontok figyelembevételéhez vezethet.

A továbbiakban az egyes döntési terekre jellemző fő elemeket tekintem át azzal, hogy a modellben használt elnevezéseket megtartva emlékeztet meg olyan sajátosságokat, amelyekről az előzőekben még nem esett szó, vagy nem kerültek részletesebb kifejtésre a korábbiakban.

A RACIONÁLIS DÖNTÉSEK TERE - ÉSZAKNYUGAT

A racionális döntések tere a vállalkozói döntések színtere. Az egyéni tanulás és transzparencia biztosítja azt, hogy a döntések a jövedelmezőség, a hasznosság, az eredményesség mérlegelése alapján meghozandó döntéseket jelentsenek. A racionalitás biztosítja a döntések kimenetének mérlegelésében azt, hogy a választási lehetőségek közül melyek kerüljenek szóba. Az egyéni tanulás azt jelenti, hogy a megszerzett gyakorlat játszik fő szerepet abban, hogy milyen egyéni tapasztalatok halmozódnak fel és azokat hogyan lehet jól hasznosítani a döntéskor. A közgazdasági gondolkodás színtere ez a szféra. Természetesen érvényesül a korlátozott racionalitás, mert nincs korlátlan ismeret a döntés mérlegelésekor. Északnyugati szféra döntési prioritása a hozam / költség vizsgálatának eredménye.

Ha nem az északnyugati szegmensben vagyunk, nem sok értelme van arról beszélni, hogy gazdaságilag optimális döntést hozunk. Ezen a szegmensen kívül nem is lehet racionális gazdasági döntésről beszélni. A döntést hozó a racionális döntések embere.

A TÁJÉKOZOTT SZOCIÁLIS TANULÁS TERE - ÉSZAKKELET

A döntési magatartás minták ebben a térben közösségi úton terjednek. A döntéseket a szociális tanulás tapasztalatainak átadása és a szellemi öröksége determinálja. A közösségi magatartás, elvárás minden résztvevő számára világos és egyértelmű. A közösség számára megfelelő magatartás gyakorlata az egyéni siker kulcsa. A közösség tagjainak kapcsolati hálózata biztosíthatja az együttműködés magas fokát és a közösségi normák és értékek eltanulása adhatja a közösségi értékeknek megfelelő döntési sikert. A közösség tagjainak döntési lehetőségek közül való választásának sikerét az biztosíthatja az, hogy tisztában vannak azzal, hogy a tagok közül kik azok, akik szakértők és milyen területen jelennek meg szakértőként. A közösség tagjai a szakértők választását is másolják. A kommunikáció erőssége alapvetően a narratíváktól függ, még akkor is, ha ezek a narratívák nem segítik minden esetben az együttműködést, sőt akadályozzák a döntéseket és azok hatásainak megismerését. Jellemzően ebben az északkeleti térben az egyéni tanulás teljesen minimalizált, illetve nem jellemző a döntést hozók gyakorlatában. Az északkeleti szegmens legtávolabbi pontján nincs egyéni tanulás, a külső

környezethez való alkalmazkodás mérlegelése sem jellemző a döntések meghozatalakor, hanem a közösségi elvárásoknak történő megfelelés a döntések meghozatalának fókusza. A döntésnél az utánpótlás jellemző és ez az uralkodó döntéshozatali magatartásforma. Mások által hozott döntések érvényesítésének és elfogadásának kényelmes állapota uralkodik. Minden döntés transzparens és megismerhető minden közösségi tag számára.

A MÁSOLÁS TERE – DÉLKELET

A döntések nyilvánossága alacsony és döntési következmények ismeretének cseréje nem uralkodó jellemzően. A döntések következményeinek hatásai átláthatatlanok, vagy nehezen átláthatóak. A szociális tanulással kapcsolatos követelmények a közösségi megfeleléshez való alkalmazkodást preferálják. Magasra értékeli a közösség a szociális, közösségi tanulás által megszerezhető ismereteket és információk mennyiségét, azok döntésekben való felhasználását. Ezzel biztosítja a közösség azt, hogy a döntések eredendő hozadéka ne legyen megállapítható a közösség tagja számára. A centrumtól távolodva a közösségi tanulás hatása egyre nagyobb és az átláthatatlanság pedig magas. Ebben térben - délkeleten – a döntések meghozatalának egyszerű, automatikus másolása folyik, amelynek hatására a következmények mérlegelése nem lényegességi szempont. Inkább a mások döntéseinek elfogadás uralkodik ebben döntési terében. A jellemző magatartás ugyan annak a döntésnek választása, amit az előtte, vagy mellette levő másik közösségi tag választott a döntése során. A jellemző stratégia az adott pillanatban a legnépszerűbb döntés választásának elfogadása. Általában a véletlenek játszanak szerepet a döntésben. Az a jó döntés az egyén számára, amit a közösségi döntési mintázat alapján hoznak, nem kerül sor arra, hogy választási lehetőségeket mérlegeljenek a döntések meghozatalakor. A döntés a megszokott, közösségi döntési technológia alkalmazását jelenti. Jellemzően nincs legjobb, optimális döntés, mert nincs igazi választás. Messze eltávolodva a centrumtól a döntéseket nem a fényesség (átláthatóság), hanem a köd uralja.

A BECSLÉSEK TERE - DÉLNYUGAT

Az egyéni tanulás túlsúlyának jellemző és meghatározó működése párosul az átláthatatlansággal. E két tényező hatására a döntések során a találgatás válik jellemző metódussá. Amiatt, mert a döntések nem transzparens, hanem átláthatatlanok. A döntési kimenetek csak nehezen vehetők számba, annak figyelése, hogy döntés kimenete mi lehet és annak helyes megítélése csak a véletlennek köszönhető. Az egyéni tanulás során szerzett tapasztalatok jelentősége meghatározó az egyéni siker szempontjából. Egyes választott kimenetekre, következményekre vonatkozó döntések közül történő választás lutri, esetleges. Nincs lehetőség semmilyen optimalizálásra, nem jelenik meg a mérlegelés lehetősége, még akkor sem, ha egyébként az egyéni tanulással szerzett tapasztalatok és tudás befolyással lehetne. Nagy korlátot jelent az átláthatatlanság, amely ebben a térben uralkodik. Ebben a délnyugati szegmensben a magas döntési kockázat uralkodó hatásával van dolgunk. A döntések közötti választás a darts játék során alkalmazott célba dobási technológiát mutatja.

A döntési terek északi felébe eső részeiben (északnyugaton és északkeleten) a tanuláshoz (egyéni és szociális tanuláshoz) valamint a transzparenciának van nagy befolyása a döntéshozókra. Amennyire távolodunk a centrumtól annál nagyobb a döntés gazdaságossági mérlegelésének esélye és ahogy emelkedve haladunk a transzparencia tengelyén, úgy nő a nyilvánosság és a nyitottság. A szociális tanulás hatásának ereje távolodva a centrumtól növekvő, ezzel az egyéni döntés szabadság foka is mérséklődik.

A döntési terek déli szektoraiban (délkeleten, délnyugaton) uralkodó átláthatatlanság növekedésével kell számolni, ahogy a centrumtól távolodunk. Az itt hozott döntésekre jellemző, hogy homályos feltételek mellett, sok zavaró körülményt figyelembe véve születnek. A centrumtól távoleső szférában csak ad-hoc döntésekkel lehet számolni, mert nincs világosság, a hozott döntések következményei felmérhetetlenek. (1)

III. A DÖNTÉSI TEREK MODELLJE ÉS EGYES KÖNYVVIZSGÁLATI STANDARDOKKAL KAPCSOLATOS KÉRDÉSEK PÉLDÁJÁN

A könyvvizsgálati munka olyan szolgáltatás nyújtását jelenti, amelyet törvények határoznak meg, technológiáját a Magyar Nemzeti Könyvvizsgálati Standardok szabályozzák. A szakmát gyakorló könyvvizsgálók számára minden egyes könyvvizsgálat egymásra épülő döntések sorozatát jelenti. Álláspontot kell kialakítani az adott beszámolóról, meg kell ítélni megfelelően került-e összeállításra, azaz megfelel-e a számviteli törvény előírásainak. E döntés a beszámoló egészéről szóló véleményalkotást jelenti, amely az adott üzleti évre vonatkozó könyvvizsgálói jelentésben ölt testet. A vélemény kibocsátása az a végső forma, amelyet egymásra épülő lépések rendszeréből álló vizsgálati eljárások végrehajtása során megszerzett információ alapján alkot meg a könyvvizsgáló. Ezen vizsgálatok lefolytatásához a könyvvizsgálati lényegességi küszöbérték alapján meghatározásra kerülnek azok a kritikus területek, amelyek részletes elemzésével, vizsgálatával kerül alátámasztásra a könyvvizsgálói vélemény.

Ebben a folyamatban a könyvvizsgálónak döntenie kell a kritikus területek kiválasztásáról, mert e területekre vonatkozó vizsgálat befolyásolja a beszámolóról megalkotandó véleményt.

A jelen tanulmányom ezen fejezetében” A lényegesség a könyvvizsgálat tervezésében és végrehajtásában” című 320. Témaszámú és a 450. Témaszámú ”A könyvvizsgálat során azonosított hibás állítások értékelés ” címet viselő standardokban szereplő legfontosabb döntési kérdések közül foglalkozom néhányal. Illusztrálni kívánom a hozandó döntéseket befolyásoló elemek fontosságát, valamint az előző részekben említett döntési terek modelljében szereplő jellemzők e szakmában történő megjelenését. Bizonyítani kívánom, hogy mekkora befolyással bírhat az egyes döntési terekben elhelyezkedés a könyvvizsgálati munkában hozandó döntésekre.

A tanulmányban - a teljesség igénye nélkül – veszem vizsgálat alá az egyes döntési tereket jellemző fő elemeket, természetesen csak azokat említve, amelyek látszólag lazább, de valójában szorosabb kapcsolatba hozhatóak a tanulmányomban bemutatott döntési terek modelljével.

A 320. standard a lényegesség alkalmazásának felelősségével kapcsolatosan ad szabályokat a könyvvizsgálónak. A pénzügyi kimutatásokra vonatkozóan az adott feltételeknek megfelelően kerülhet sor a lényegesség meghatározására. A hibás állítások – a standard szerint - akkor minősülnek lényegesnek, ha azok akár önmagukban, vagy akár együttesen is befolyásolják azokat a gazdasági döntéseket, amelyeket a beszámoló olvasója a kimutatások felhasználásával hoz, vagy hozhat. A vizsgálatunk szempontjából, tehát döntést kell hoznunk - könyvvizsgálóként - azzal kapcsolatosan, hogy melyek azok a beszámolóban megmutatásra kerülő adatok, amelyek a mások gazdasági döntéseit lényegesen befolyásolhatják. Ebből a szempontból, némi magyarázatra szorul, hogy szakmailag mit tételezünk fel a beszámolót tanulmányozó és ez alapján döntést hozó felhasználóról. A standard úgy fogalmazza meg a könyvvizsgáló által szakmai tapasztalatai alapján elképzelt befektetőt, aki

- az üzletről, gazdasági tevékenységekről, számvitelről elvárható tudással rendelkezik,
- a gazdasági, pénzügyi kimutatásokat és a benne levő információkat elvárható gondossággal tanulmányozza,
- ismeri azokat a körülményeket, amelyek a beszámolóban szereplő kimutatásokat a lényegességi szint figyelembevételével közzéteszik és a könyvvizsgálatra vonatkozóan is tájékozottsággal rendelkeznek (ha könyvvizsgálatra kötelezett a beszámoló),
- az beszámolót felhasználó számol az összeállítás során alkalmazott becslések, és jövőbeni eseményekkel kapcsolatos kockázatokkal és bizonytalanságokkal,
- a közzétett pénzügyi kimutatások felhasználásával, a benne szereplő információk alapján racionális döntéseket hoz.

Mindezek a 320. Témaszámú standardban meghatározott feltételek azt mutatják, hogy beszámoló felhasználója a döntési terek közül a racionális döntések terében helyezhető el. Ebben a térben jellemzően érvényesülő nagyfokú a transzparencia és ehhez kapcsolódóan jelentős egyéni tanulásra alapozó ismeret halmozódott fel. A transzparencia azt is jelenti, hogy a beszámoló felhasználója tisztában van azzal, hogy a hozott döntése korlátozott információkra támaszkodik, mert sohasem teljes az ismeretek köre.

A könyvvizsgáló tevékenységével összefüggésben magának a könyvvizsgálónak a döntési térben való elhelyezésével kapcsolatos vizsgálattól sem tekinthetünk el. Azért nem lehet ettől eltekinteni, mert a beszámoló felhasználója nyilvánvalóan támaszkodik a könyvvizsgáló véleményére. A könyvvizsgálói vélemény biztosítja az olvasót arról, hogy **„Véleményünk szerint a mellékelt éves beszámoló megbízható és valós képet ad a Társaság 20xx. december 31-én fennálló vagyoni és pénzügyi helyzetéről, valamint az ezen időponttal végződő üzleti évre vonatkozó jövedelmi helyzetéről a Magyarországon hatályos, a számvitelről szóló 2000. évi C. törvénnyel összhangban”**.

A könyvvizsgálati eljárás nyilvánosságát biztosító előírások, a számviteli és adójogszabályok, valamint az adott vállalkozás által folytatott tevékenységre vonatkozó más jogi szabályozás, könyvvizsgálati kötelezettség törvényi szabályai a jogszabályon alapuló és az önkéntes könyvvizsgálat esetében is transzparens, mindenki számára megismerhető. A könyvvizsgáló önálló szakmai felelőssége sem figyelmen kívül hagyandó körülmény. Az állandó egyéni tanulás jelentőségét fokozza a könyvvizsgálói szakmai függetlenség és az etikai követelmények szigorú érvényesülése és érvényesítése.

A tanulmányom szempontjából fontos döntési szempontokat tartalmaz a standard. A lényegesség fogalmából eredően könyvvizsgáló által történő alkalmazás mind a könyvvizsgálat megtervezésekor, mind a könyvvizsgálat végrehajtásakor, valamint a nem helyes állítások azonosítása alkalmával és a nem javított hibás állítások beszámolóra gyakorolt hatásainak elbírálásakor alkalmazott küszöbértékek alkalmazása segítséget nyújt a döntéshozatalkor. Belátható, hogy a könyvvizsgálat során azzal is számolni kell, hogy a közzétett adatok és információk halmazából meghatározásra kerüljenek azok közzétételek (legyenek azok akár számadatok, vagy egyéb információk), amelyek mindenképpen vizsgálatra kerülnek. A könyvvizsgálónak döntenie kell, hogy melyek ezek. A döntésnek racionálisnak, a könyvvizsgálatra nézve hatékonyságot szem előtt tartónak kell lennie. Dönteni kell a könyvvizsgálónak

- az alkalmazandó kockázatbecslési eljárás jellegének, ütemezésének és terjedelmének meghatározásáról,
- azonosítani kell a hibás állításokra vonatkozó kockázatokat,
- döntenie kell a könyvvizsgálat során alkalmazandó eljárásokról, jellegéről, valamint terjedelméről.

A könyvvizsgálatot folytató könyvvizsgálónak mindezeket a döntéseket, meg kell hoznia a könyvvizsgálat tervezése és végrehajtása során is.

A döntési terek modelljében a könyvvizsgáló a racionális döntések terében van, mert az egyéni tanulása révén jut elhatározásra, olyan racionális mérlegelési szempontokat alkalmazva, amelyek hatékony, célravezető könyvvizsgálat lefolytatását teszi lehetővé. Az említett standardokban megfogalmazott követelmények alapján a könyvvizsgálónak északnyugati döntési térben kellene lennie. Ezen szakmai elvárás teljesítésének érvényre juttatásával kapcsolatosan azonban némely esetben aggályok fogalmazhatóak meg. Konkrét esetekben a társaságok tönkremenetelének elemzése rávilágíthat a csőd okaira, megvizsgálva azt is, hogy a beszámolóhoz kapcsolódó könyvvizsgálati munka miért nem tárta fel a gazdasági bajok eredetét és forrásait. A könyvvizsgálati szakmai hiányosságok pedig rámutathatnak arra, hogy a könyvvizsgálatot végző könyvvizsgáló valamelyik másik döntési térben helyezkedett el. Ez tény viszont a később kifejtésre kerülő könyvvizsgálati elvárási rész szempontjából is fontos elemmé válik.

A könyvvizsgálati lényegesség szempontjából fontos kérdés, hogy az adott könyvvizsgált társaság tevékenységhez kapcsolódóan, olyan állítások is lényegesnek minősülhetnek, melyek nem érik el lényegességi küszöbértéket. Ezen bemutatása során az értékelés minősítése - lényegesség szempontjának mérlegelése - a könyvvizsgáló szakmai értékítéletétől függ. A mérlegelése során hozott döntése alapján lényegesnek minősített bemutatással kapcsolatos követelmény vizsgálatára a könyvvizsgálat során kerülhet sor. A döntésnél a bemutatott állítás súlyának a felhasználó szemszögéből való mérlegelése kerül a minősítés homlokterébe. A felhasználó döntését befolyásoló tényezőként való értékelés szakmai tapasztalat alapján születik meg, válik jelentős szemponttá, függetlenül attól, hogy a döntési terek melyikében van, vagy lesz a felhasználó.

Rátérve az előzőekben már említett másik standardra " A könyvvizsgálat során azonosított hibás állítások értékelésére", amely a 450. Témaszámú. Ez a standard olyan döntések meghozatalát követeli meg a könyvvizsgálat során, amelyek mérlegelésekor feltétlenül figyelembe kell a felhasználó vélelmezhető döntéséről megszerzett tapasztalatokon alapuló, döntést befolyásoló információkat. A könyvvizsgálat során az azonosított hibás állításokkal kapcsolatos mérlegelést kell elvégezni

- a hibás állítások könyvvizsgálatra való hatásával kapcsolatosan, és
- ha vannak olyan hibás állítások, amelyek nem kerültek helyesbítésre a közzéteendő pénzügyi kimutatásokban.

Mind a két esetben meghozandó könyvvizsgálói döntés során abból kell kiindulni, hogy a beszámoló felhasználója az észak-nyugati döntési térben van, vagyis a racionális döntések terében mozog. Amennyiben nem így lenne, akkor a szakértők segítségét kérve hozza meg döntését és feltételezhető, hogy kilépve abból a döntési térből, ahol egyébként létezik, eljut a racionális döntések terébe, északnyugatra. Amennyiben nem jutna el ebbe a döntési térbe, de a határaihoz közel kerülve születhet meg a felhasználó döntése, vagy a nagy fokú bizonytalanságok miatt elhalasztja a döntést. A standard követelményeknek való megfelelés és a könyvvizsgáló általi standard alkalmazása biztosítékot jelent arra nézve, hogy a könyvvizsgálatra vonatkozó döntések mindig a racionális döntések terében maradnak, északnyugaton.

Összegezve: Optimális esetben a közzétett beszámoló felhasználója és könyvvizsgálója ugyanabban a döntési térben mozog. Amennyiben az egymás számára javarészt ismeretlen szereplők eltérő döntési térben helyezkednek el a közzétett beszámoló értelmezése a felhasználó részéről nehézkessé válik. Ennek eredményeként a felhasználó döntései, amelyeket a beszámolóra alapozva hoz nem a várt

eredménnyel fognak zárulni. Ekkor a felhasználó tanácsadóhoz fordulhat, akinek a szerepe felértékelődik a döntéshozó számára.

Megjegyzés könyvvizsgálati elvárasi résről

A könyvvizsgálati elvárasi rés elméleti és gyakorlati kutatásáról és annak eredményeiről több közlemény, tanulmány is megjelent. E tanulmányok jelentős elméleti és gyakorlati tapasztalatot adnak mind a könyvvizsgálat -a könyvvizsgáló oldaláról megjelenő - elvárasi rés okait, mind a felhasználók oldalán megfogalmazott jellemző okokat illetően. A könyvvizsgálati elvárasi rés csökkentésének, illetve mérséklésének lehetséges eszközeivel kapcsolatos javaslatok és részben intézkedések is születtek, illetve történtek.

E tanulmányokban kritikai megjegyzések érik a könyvvizsgálókat, mert a munkájuk során nem volt elég körültekintők a beszámoló vizsgálatok. Ezt teljesen jogos kritikának kell ítélni, még akkor is, ha a kritikát gyakorló (a beszámoló olvasója legtöbbször) sincs minden esetben a helyzet magaslatán a beszámoló felhasználójaként történő megnyilvánulásakor. A korábban említett standardokban foglalt feltételeknek történő megfeleléstől való könyvvizsgálói elmaradás - az északnyugati döntési térben való elhelyezkedés kívánalma - és valós döntési térbeli elhelyezkedés eltéréséből származó disszonancia **az egyik** legjelentősebb oka a könyvvizsgálati elvárasi rés létezésének.

Ugyanakkor nem esik szó arról, hogy milyen nagy lehet az elvárasi rés a nem könyvvizsgált beszámolókat készítő munkájának eredményeként bemutatásra kerülő beszámolók és az azokat felhasználók elvárásai között. Ezt a területet érintő tapasztalatok sem mutatnak túlnyomóan pozitívabb eredményeket az elvárasi rés alakulásával kapcsolatosan ugyanúgy, mint a könyvvizsgálói elvárasi réssel kapcsolatosan, csak ezt számviteli szolgáltatói elvárasi résnek kellene nevezni.

Van azonban ennek a kérdésnek **egy másik** aspektusa is. Ez pedig a számviteli beszámolót készítő könyvelővel szembeni elvárasi rés alakulása, amely abban az esetben, ha a beszámoló könyvvizsgált, akkor az elvárasi rés mérsékeltebb, mint abban az esetben, amikor nem került sor könyvvizsgálatra. (13) Egyetérthetünk Hegedűs Mihálynak már korábban megjelent tanulmányában megfogalmazott véleményével: "A beszámoló hitelességének kockázata nem a könyvvizsgált társaságok tekintetében van, hanem abban, hogy a beszámolók mindössze 8%-a került auditálásra, az egyéni vállalkozások bevallásait a NAV-on kívül nem ellenőrzi senki, a pályázat mellékleteihez beadott beszámolók, évközbéli főkönyvi kivonatok hitelességének tartalmi ellenőrzése pedig szintén hiányzik. Az adott szabályozási környezetben „puha” hitelfelvételi korlátok mellett az egyes önkormányzatok jogszerű keretek közepette felvett hiteleit, kötvénykibocsátását, a pályázatok jelentős részének befogadását könyvvizsgálat megakadályozni nem tudta." (8) Ez pedig jelentősen hozzájárultak a könyvelési, könyvvizsgálati elvárasi rés növekedéséhez.

Tanulmányomnak ugyan nem témája sem a számviteli szolgáltatói, sem pedig a könyvvizsgálati elvárasi réssel részletesen foglalkozni - bár hatalmas hazai és nemzetközi irodalma létezik az utóbbi problémának - mégis rámutatnék egy olyan további aspektusra, amely hozzájárulhat ahhoz, hogy magyarázatot adjunk arra a kérdésre, miből is ered az elvárasi rés, miből adódhat ez a sokak által vizsgált jelenség. Természetesen abban az esetben, ha a könyvvizsgáló és a beszámoló felhasználója ugyanabban a döntési térben van, akkor kevésbé nagy az elvárasi rés a beszámolóval szemben támasztott felhasználói követelmény és a gyakorlati hasznosítás kiszolgálása között. Abban az esetben viszont, amikor eltérő döntési terekben vannak az érintettek (könyvvizsgáló által auditált beszámoló

és a beszámolót felhasználó), akkor az elvárás rész valószínűleg nagyobb lesz, különösen abban az esetben, ha a felhasználó délkeleti döntési térben és a centrumtól túl távol helyezkedik el.

Ebben az esetben könyvvizsgáló döntési tere változatlanul az északnyugati döntési tér. Ebből adódóan a felhasználó transzparencia és közösségi tanulási szintje az utánpótlást hívja segítségül és ezt helyezi előtérbe a döntésnél, kevésbé érvényesülnek olyan gazdasági megfontolások, amelyeknek befolyást kellene gyakorolni. Amennyiben a felhasználó délnyugati döntési térben van, akkor az egyéni tanuláson alapuló tapasztalatnak nagyobb súlya becsülhető az átláthatatlanságból eredő hátrányt kompenzálva. A felhasználó északkeleti elhelyezkedése esetén a transzparencia és közösségi tanuláson alapuló tudás jobb helyzetet teremthet az elvárás rész szűkülése tekintetében, mert a nyilvánosság garanciája mellett a közösségi tudást felhasználó döntés elősegítheti a felhasználói igények mélyebb megismerésének lehetőségét és az elvárásoknak jobban megfelelő beszámoló közzétételét. Ebben a térben könyvvizsgáló által hitelesített beszámoló jobban kiszolgálhatja az olvasó elvárásait, aki körültekintőbben tudja meghozni döntéseit.

A **harmadik tényező**, tehát az a különbség, amelyet a hivatkozott standardokban megfogalmazott felhasználóval szembeni kíváncsiság és a valós egyéni tudás különbsége jellemez. E tudás helyezi el a felhasználót abba a valós döntési térbe, ahol a döntése megszületik.

Látható, hogy mekkora jelentősége van a könyvvizsgáló elvárás rész csökkentésében a tanuláshoz, mind az egyéni képességek fejlesztéséhez, mind a közösségi tapasztalatok, tudás terjesztéséhez egyrészt, másrészt pedig a transzparencia (átláthatóság) biztosításának a könyvvizsgáló jelentéssel dokumentált beszámoló használatában, a benne levő információk hasznosításában is. A döntést hozók döntési térben való elhelyezkedésének meghatározásához átlagos ismeretekkel rendelkező olvasót, kell feltételeznünk. A beszámolóval kapcsolatban felmerülő könyvvizsgáló elvárás rész csökkentéséhez nagymértékben hozzájárulhat az, ha vállalkozói tudással párosuló transzparencia növekedése a vállalkozók egyre nagyobb hányadát helyezi a döntések északnyugati terébe, vagy annak közelébe.

2022. Augusztus

Dr. Biró Zoltán

C. Egyetemi Docens

Felhasznált irodalom:

- 1.) Michael J. O'Brien- R. Alexander Bentley- William A. Brock: A kis döntések fontossága PAB 2019.
- 2.) 320. Témaszámú Nemzetközi Könyvvizsgálati Standard A lényegesség a könyvvizsgálat tervezésében és végrehajtásában
- 3.) 450. Témaszámú nemzetközi könyvvizsgálati standard A könyvvizsgálat során azonosított hibás állítások értékelése
- 4.) Dr. Lukács János : A könyvvizsgálat rendszere MKVKOK 2017.
- 5.) Dr. Lukács János, - Kovács Csaba, - Menyhért Kristóf: A compliance vagy megfeleléségi ellenőrzés SZAK-ma 2022. március
- 6.) Dr. Hegedűs Mihály-Dr. Ország Adrienn- Sándorné Dr. Kriszt Éva: Mintavétel a Könyvvizsgálatban I. rész SZAK-ma 2021. Július-Augusztus
- 7.) Dr. Hegedűs Mihály-Dr. Ország Adrienn- Sándorné Dr. Kriszt Éva : Mintavétel a könyvvizsgálatban II. rész Szak-ma 2022. Március
- 8.) Dr. Hegedűs Mihály : A számviteli szolgáltatók felelőssége ECONOMICA 2014/1
- 9.) Robert J. Shiller : Narratív közgazdaságtan. Hogyan hatnak a vírus módjára terjedő történetek a gazdaságra? HVG Könyvek 2020
- 10.)Hámori József: Az emberi agy fejlődésének története magyar Tudomány 2006/12 1453.o.
- 11.)Karlo Z. Valois: Az üzleti világról a tradíciók fényében Helikon Kiadó Bp.2022.
- 12.)George A. Akerlof-Robert J. Shiller: Animal Spirits Corvina 2011.
- 13.)Füredi- Fülöp Judit: A könyvvizsgálati elvárásai rész megítélése Magyarországon SZAK-ma 2016. Június
- 14.)Budai-Sántha János: Kapitalizmus előtt-alatt-után Történelemfilozófiai világpanoráma K.U.K. Könyv és lapkiadó Kft 2017
- 15.)Kahneman, D.: Gyors és lassú gondolkodás HVG Könyvek 2013
- 16.)Richard H.Thaler: Rendbontók A viselkedési közgazdaságtan térnyerése HVG Könyvek 2016